

УДК 78.087.1

DOI <https://doi.org/10.31723/2524-0447-2021-33-1-8>**Маргарита Володимирівна Самокіш**

ORCID: 0000-0002-9021-5077

аспірантка кафедри історії та теорії музики,

викладач кафедри оркестрових інструментів

КВНЗ «Дніпропетровська академія музики імені Михайла Глінки»

Дніпропетровської обласної ради»

samokish.m.v@gmail.com

МУЗИЧНИЙ ЖАНР ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ СОНАТИ ДЛЯ АЛЬТА СОЛО № 2 В. БІБІКА)

Мета роботи – виявити та дослідити особливості трактування музичного жанру крізь призму сучасного композиторського мислення. Розглянути характерні тенденції розвитку жанрової природи сонати для альту соло у ХХ столітті, спираючись на композиційні особливості, формотворення й образний зміст конкретного твору. Охарактеризувати особливості композиторського почерку В. Бібіка та стильові концепти творчості митця. **Методологія дослідження** базується на взаємодії спеціальних та загальних методів і підходів дослідження, серед яких: історико-філософський, аналітичний, компаративний, культурологічний, системний, структурно-функціональний, жанрово-стильовий аналіз, теоретико-аналітичний, мистецтвознавчий та виконавський аналіз. **Наукова новизна.** Уперше розглядається сучасний український репертуар для альту соло крізь призму музичної символіки й оновленого тлумачення композиторами категорії музичного жанру, проаналізовано головні композиційні прийоми, що сприяють цілісності жанрового сприйняття; твір, означений у дослідженні, проаналізовано з погляду історичного значення, що підкреслюється використанням композитором усталених риторичних фігур та знаків-символів для збагачення інтерпретації композиції глибинними семантичними значеннями; досліджується вплив образної палітри твору на особливості трактування жанру, формотворення та драматургії музичної композиції; розглянуто й уведено до наукового та виконавського обігу поняття «український сучасний твір для альту соло», що сприятиме його поширенню серед музикознавців та виконавців; обґрунтовано значущість сучасних творів для альту соло у ствердженні альту як повноцінного сольного сценічно одноосібного інструмента; у контексті українського альтового мистецтва доведено цінність сучасної вітчизняної репертуарної палітри, що є віддзеркаленням соціокультурного простору сучасності.

Висновки. Виявлено та досліджено головні жанрові концепти сучасного альтового репертуару на прикладі Сонати для альт соло № 2 Валентина Бібіка, що виражаються в розширенні меж засобів художньої виразності, використанні усталених музичних символів, філософській спрямованості та єдності драматургії й формотворення. Досліджено головні засади розвитку жанрової природи альтової композиції соло, що проглядається в лаконічності тематизму, неквапливості драматургічного розвитку й імпровізаційній манері музичного мовлення.

Ключові слова: жанр, символіка, образний зміст, формотворення, філософська спрямованість, соло, композитор, альт.

Samokish Marharyta Vladymirovna, Postgraduate Student at the Department of “History and Theory of Music”, Lecturer at the Department “String Instruments” of the Municipal Higher Educational Institution “Mykhailo Glinka Dnipropetrovsk Academy of Music” of Dnipropetrovsk Regional Council

Music genre as a reflection of the sociocultural space of our time (on the example for Sonata for viola solo № 2 V. Bibika)

Research purpose is to identify and explore the peculiarities of the interpretation of the musical genre through the prism of modern composer thinking. To consider the characteristic tendencies of development of the genre nature of the XX century, based on the compositional features, formation and figurative content of a particular work. Describe the features of V. Bibik’s compositional handwriting and stylistic concepts of the artist’s work. **The methodology** of the research is based on the interaction of special and general research methods and approaches, including: historical-philosophical, analytical, comparative, culturological, systemic, structural-functional, genre-style analysis, theoretical-analytical, art and executive analysis of research. **The scientific novelty** of this study for the first time the modern Ukrainian repertoire for viola solo is considered through the prism of musical symbolism and updated interpretation by composers of the category of musical genre; analyzed the main compositional techniques that contribute to the integrity of genre perception; the work defined in the study is analyzed in terms of historical significance, which is emphasized by the composer’s use of established rhetorical figures and signs-symbols that enrich the interpretation of the composition with deep semantic meanings; the influence of the figurative palette of the work on the peculiarities of the interpretation of the genre, formation and drama of the musical composition is investigated; “the Ukrainian modern work for viola solo” was considered and introduced into scientific and performing circulation, which will promote its distribution among musicologists and performers; substantiated the importance of modern works for the viola solo in the assertion of the viola as a full-fledged solo instrument; in the context of ukrainian viola art, the value of the modern repertoire palette is proved, which is a reflection of the sociocultural space of modernity. **Conclusions.** The main genre concepts of the modern viola repertoire, on the example for Sonata for viola solo № 2 V. Bibika, are revealed and researched, which are expressed in the expansion of the boundaries of the means of expression, the

use of established musical symbols, the philosophical orientation and unity of dramaturgy and form. The main principles of the development of the genre nature of the viola work solo, which is seen in the conciseness of the theme, the slowness of the dramatic development and the improvisational manner of musical presentation, are studied.

Key words: *genre, symbolism, figurative content, formation, philosophical orientation, solo, composer, viola.*

Актуальність теми дослідження. Питання дефініції жанрової природи музичного мистецтва сучасності є багатошаровим та складним, адже головні характеристики сучасного мистецтва – мінливість, гнучкість та розширення кордонів традиційної символіки. Модифікуючись, музичні жанри збагачуються не лише шляхом взаємопроникнення найхарактерніших рис кожного з них, а і вбирають головні духовні цінності та потреби сучасного суспільства крізь призму індивідуального бачення композитора. Л. Мазель та В. Цуккерман так тлумачать поняття жанру: «Музичні жанри – це роди та види музичних творів, які історично склалися у зв'язку з різними типами змісту музики (зокрема, соціально-побутовими, соціально-ужитковими), функціями та різними умовами її виконання й сприйняття» [5, с. 22]. Оновлення критеріїв та засад музичного мистецтва потребує нових засобів музичного вираження та сприйняття музичних творів, що усталює певну проблему й необхідність її дослідження.

Мета дослідження – виявити особливості трактування жанру сонати для альту соло крізь призму сучасного композиторського мислення. Розглянути характерні тенденції розвитку означеного жанру у ХХ ст., спираючись на композиційні особливості, формотворення й образний зміст конкретного твору. Матеріалом дослідження є Соната для альту соло № 2 Валентина Бібіка.

Виклад основного матеріалу. Валентин Бібік – відомий український композитор, кожен твір якого сповнений неповторною атмосферою філософського споглядання, чистоти та широти, а інтонаційна виразність і глибина змістової складової частини торкається серця слухача з перших секунд звучання творів композитора.

Творчість Валентина Бібіка складається переважно з камерних, оркестрових, вокальних та хорових творів, а також композицій для різних інструментів соло. Така жанрова спрямованість митця підкреслює інтровертованість, філософську

зосередженість та водночас безмежність семантичної палітри творів майстра.

Як відомо, «соната» (з іт. “sonare” – звучати, грати), беручи початок від XVI ст., спочатку слугувала для позначення вокального мотету, перекладеного для інструментального виконання або ж будь-якого твору інструментальної музики. У XVII ст. термін «соната» уже став наближеним до сучасного розуміння та вживався на позначення двох різновидів сонат, а саме – камерних сонат (складалися з декількох контрастних частин та виконувалися інструментом соло чи із супроводом) і церковних сонат (виконувалися під час богослужінь). У XIX ст. термін «соната», окрім позначення жанрової природи твору, віддзеркалював принцип формотворення – «сонатну форму».

Соната № 2 (ор. 136) Валентина Бібіка для альту соло – твір, що є відображенням сучасності в усіх її проявах: духовне устремління та розвиток, філософська споглядальність, мінливість образного змісту та ледь чутне мерехтіння надії, що знаходять вираження в самобутній та яскравій манері композиторської техніки. Цей твір, створений у 1999–2000 рр., належить до зрілого періоду творчості композитора, отже, віддзеркалює всю палітру музичної лексики майстра, актуальні композиторські тенденції та духовний розвиток суспільства загалом.

Відновлення й еволюціонування українського музичного мистецтва 90-х рр. базується на використанні композиторами широкого спектра усталених символів, знаків та риторичних фігур, що віддзеркалюють духовні пошуки особистості й суспільства. В окреслений період «в українському мистецтві підіймаються заборонені раніше символічні теми опору владі, людського відчаю та покаяння, як вираження того масштабного людського болю, що в період правління комуністичного ладу був «розстріляним та заарештованим». <...> Інші ж актуальні, вічні й символічні за своєю суттю теми культурного простору 90-х рр. базуються на свердженні трагічного світобачення, відчутті особистістю зламів панівних соціополітичних систем, самотності, розгубленості, втрати цінностей та віри» [6, с. 175].

Символічне трактування твору є важливою складовою частиною аналізу, сприйняття й інтерпретації композиції, адже саме розуміння символічного оснащення дає можливість осягнути всю палітру особливостей історичного та духовного простору. Музична лексика вищезначеної Сонати сповнена

риторичними фігурами та музичними символами, що підкреслюють образний зміст композиції. Серед них риторичні фігури *interrogation*, *catabasis*, *aprosiopesis*, широке використання секундових інтонацій. Характерною образною семантикою даної сонати є ідея боротьби людини за свободу, мир та духовність у непростий історичний період 90-х рр. Звідси філософська спрямованість і емоційна стриманість музичного викладення, що підкреслюються мовними інтонаціями, а також імпровізаційною манерою музичного висловлювання.

Елементи фольклору та народної пісенності в даному творі проглядаються крізь призму використання композитором характерного інтонаційного комплексу, на якому базується розвиток тематизму. Це дає підстави для трактування інтервалів як категорії символіки що, безперечно, впливає на образний зміст та контекст твору. І. Земцовський так коментує взаємопроникнення рис академічної та народної музики: «Взаемини з фольклором – це завжди діалог поетик: індивідуальної та народної. Одна перевіряє іншу й перевіряється нею, і дифузія їх в ідеалі нескінченна. Звідси і невичерпність форм втілення фольклору» [4, с. 16]. Наявність елементів фольклору в даному творі сприяє розширенню художньо-змістових кордонів, відтворенню найтонших людських почуттів тощо.

Перша частина Сонати (*Larghetto*) базується на хвилеподібних коротких репліках, кожна з яких починається висхідним секундовим рухом (риторична фігура *interrogation*, що за символікою інтервалів Б. Яворського та В. Носіної є вираженням питання), закінчується низхідною секундовою інтонацією (риторична фігура *catabasis*, що є мотивною символікою смутку, вмирання й печалі). Такий інтонаційний зворот композитор використовує для вираження прохання без надії та відповіді, лімітованості людського буття та почуттів, трагічності соціокультурного життя 90-х рр. Д. Харитонова розглядає особливості української інструментальної сонати ХХ ст. крізь призму символіки та зазначає: «<...> Використання символіки в українській інструментальній музиці ХХ ст., зокрема в сонатах, спостерігається дуже широко» [6, с. 185].

Трактування твору, спираючись на усталені традиції музичної символіки, розширює кордони розуміння семантичного значення композиції, надає інтерпретації рис індивідуального прочитання крізь призму усталених значень музичних фігур та символів. «Символіка провокує до паралелей із

музикою, схожою неможливістю зведення до однієї логічної форми, смислу, обраного твору» [6, с. 188]. Музичний символ є важливою складовою частиною українського академічного музичного мистецтва 90-х рр., адже саме символіка музичної лексики здатна віддзеркалити всю повноту та багатошаровість почуттів цього складного історичного періоду.

Низхідний ритмічний лейтмотив першої частини (чверть із крапкою – три вісімки – дві чверті) набуває динамічного (від “*pp*” на початку твору до “*fff*” у т. 50) регістрового *q* артикуляційного розвитку, вражає широкою палітрою образного змісту. О. Щетинський так характеризує ставлення композитора до якості звуку: «Звук є не лише матеріалом для побудови музичних структур, а самоцінною, інформативно і семантично насиченою субстанцією. Бібікова манера оперувати звуком є вкрай самобутньою і завжди впізнаваною. Звідси особлива увага до тембру й фактури» [7, с. 57].

Саме ця частина є віддзеркаленням сучасності композитора, боротьби за духовність, людяність та мир, що виражається крізь своєрідну драматургічну арку:

– невпевнені, питальні секундові інтонації в межах динаміки “*pp*” – “*p*”, що базується на м’якому, пісенному викладенні (тт. 1–16);

– схвильовані заклики, що виражаються крізь метроритмічну змінність (4/4, 8/4, 5/4, 6/4), темпові ремарки (*Piu mosso*; *Moderato*, та *con moto*; *Animato*, *Agitato molto*), динамічний розвиток (<*ff*<*fff*<), фактурне ущільнення, декламаційне викладення, розширення регістрової палітри (тт. 17–101);

– філософське самозаглиблення й образ безнадійності, що виражається в переважанні тиші над поодинокими дисонуючими інтонаціями (в епоху бароко фігура *aposiopesis* слугувала символом смерті, страху). Фермата слугує важливою ланкою між завершенням першої частини та початком другої, що розпочинається *attacca*.

На прикладі аналізованого твору можна спостерігати особливості мотивного розвитку, а також характерні риси, що притаманні творчості Валентина Бібіка. Ф. Гершкович так коментує значення мотиву в будові музичного твору: «Мотиви – це той матеріал, з якого споруджуються стіни, і не тільки стіни музичних творів» [3, с. 16]. У музичній тканині вищезначеного твору важливе місце посідає «ритмічний» мотив (характерна ритмоформула) та «мелодичний» мотив

(мелодична формула), що, переплітаючись, дають поштовх створенню музичного мережива сценічно одноосібної композиції для альтя соло.

Однією з характерних особливостей означеного твору є метроритмічна мінливість. Перші п'ять тактів композиції соло виконують роль своєрідного вступу, базуються на гнучкій метричній сітці (6/4, 9/4, 5/4, 6/4), що завершується ферматою. Метроритмічна мінливість цього фрагмента, що поєднується із загальною динамікою "pp" та численними ремарками, створюють атмосферу невизначеності, духовного пошуку та безнадійності.

Друга частина Сонати (*Larghetto*) вражає емоційною виваженістю, раціональністю, а також психологічною сконцентрованістю, що сповнюють кожен звук даної частини. Цікавим видається запис даної частини на двох нотоносцях: композитор окремо пише партію мелодичної лінії (*arco*) та окремо партію супроводу (*pizz.*, *arco*). Такий принцип запису підкреслює багатошаровість і поліфонізм мислення композитора. Широке використання композитором пауз між речовими інтонаціями альтя соло підкреслює образ невпевненості, згасання. Р. Кофман так коментує художні особливості музики Валентина Бібіка: «Ця музика змушує слухати себе, забувши про приналежність до музичного цеху. Тому я буваю щасливий, коли можу слухати музику, як слухають музику природи – не вникаючи в хімічний аналіз крапель дощу чи в секрети переломлення сонячного променю. Такою є музика Валентина Бібіка» [8, с. 14]. Підкреслимо, що означений твір соло – приклад співіснування контрастних та яскравих образів: емоційної відстороненості і рішучості, філософського самозаглиблення та гротеску.

Цікавою композиторською знахідкою постає темпова ремарка *Larghetto*, що є незмінною для обох частин Сонати. Роблячи ремарку *attacca* між двома частинами, не змінюючи темп, композитор, імовірно, прагнув відобразити повноту й неподільність людського життя, що складається з індивідуальних устремлінь та прагнень.

Валентин Бібик – композитор, творчість якого захоплює глибинним баченням картини світу й багатошаровістю відтворених художніх образів, що виражаються крізь філігранне трактування музичного звуку. Завдяки фактурній простоті, динамічній «відстороненості», а також терпким інтонаційним

комплексам художньо-образний зміст його музики змушує озирнутися та цінувати моменти життя.

О. Берегова характеризує визначальні риси музичного мистецтва 90-х рр. і зауважує: «Включення в систему художнього мислення всіх попередніх стилів, жанрів і форм, які в межах одного твору набувають семантики знаку, символу, і потреба в «новому слові» й нових засобах виразності стали визначальними рисами постмодерністської естетики» [2, с. 152].

Валентин Бібік – композитор, творчість якого вражає щирістю художнього викладення, самобутністю творчого бачення, увагою до трактування природи музичного звуку та тембрової палітри, що поєднується з використанням сучасних композиторських технік (сонористика, хроматична тональність, прийоми алеаторіки й екмеліки).

Серед особливостей музичної лексики українського композитора зацентруємо:

- схильність до графічності, лаконізму, простоти та мінімалізму викладення;
- широке використання секундових та кварто-квінтових інтонацій, що надає пісенного, фольклорного колориту;
- горизонталь (мелодична лінія) як головний принцип фактури;
- «озвучення» тиші;
- використання прийому «педальності» фактури для підкреслення образного змісту;
- метрична нестабільність, речові інтонації та пісенність викладення, що є вираженням неофольклорних тенденцій творчості композитора;
- імпровізаційність викладення, що підкреслюється широким використанням фермат, пауз, агогіки;
- темброва колористика та широка регістрова палітра, що надають музичній тканині рельєфності;
- лаконічність мотиву, увага до окремо взятого звуку й тембрового забарвлення;
- вільна атональність, що чергується з тонально стійкими та хроматичними концептами.

Окрему увагу композитор приділяє трактуванню тиші, що, безперечно, збагачує твір глибинним та чуттєвим розумінням музичної лексики. О. Бабенко констатує: «Головний образ-архетип світоглядної концепції В. Бібіка (Тиша) виступає ще одним індикатором еволюції авторського мислення,

накреслює шлях від дієвої драматургії – через ліричне споглядання – до лірико-філософського осмислення» [1, с. 194].

Висновки. У процесі дослідження головних жанрових концепт сучасного альтового репертуару на прикладі Сонати для альту соло № 2 Валентина Бібіка виявлено головні композиційні риси, які підкреслюють образно-художні засади даної композиції, віддзеркалюють реалістичність, гнучкість та багатомірність сучасного світу. Валентин Бібік – композитор, який володіє філігранною, лаконічною та «прозорою» композиторською лексикою, у своїх творах віддзеркалює трагізм та складність культурного життя України ХХ ст. Збагачення музичної тканини знаками-символами надає інтерпретації даного твору багатозначності виконавських трактувань, адже кожен виконавець поєднує авторські вказівки із власним професійним та художнім досвідом. Саме використання композитором музичних знаків-символів збагачує образний зміст даного твору новим, філософсько-психологічним баченням, що характерне для сучасного музичного мистецтва. Серед композиційних засад даного твору, що слугують музичним вираженням соціокультурного простору сучасності такі:

– єдність темпової складової частини твору (“Larghetto”), що поєднується із гнучкими та виразними темповими коливаннями (*Piu mosso*; *Moderato, ma con moto*; *Animato*; *Agitato molto*; *ritenuto*; *morendo*). Такі темпові «мерехтіння» символізують психологічний стан людської душі, переживання та віру в майбутнє. Саме завдяки композиторським темповим ремаркам музична думка набуває живого, імпровізаційного викладення, що поєднується з філософсько-споглядалною образністю твору;

– темброва колористика та персоніфікація, що підкреслюються природними можливостями альтового тембру;

– широка регістрова палітра, що сприяє образності музичного викладення;

– використання композитором розширеної ладофункціональної системи підкреслює психологізм відтворюваного образу;

– філігранність відбору темброво-інтонаційного комплексу, що сприяє точності відтворення музичного змісту, що поєднується з мінімалізмом композиторської техніки;

– варіативність тематичного розвитку, що надає музичному змісту широкої палітри образного забарвлення.

Композиторська лексика Валентина Бібіка поєднує самобутність сучасного композиторського мислення й оновлення ustalених композиційних прийомів. Серед них – розширення кордонів засобів художньої виразності, збагачення тематизму музичною символікою, філософська спрямованість викладення, єдність драматургії та формотворення. На прикладі даного твору досліджено головні засади розвитку жанрової природи альтової композиції соло, що проглядається в лаконічності тематизму, неквапливості драматургічного розвитку, багатосаровості образного змісту й імпровізаційності музичного викладення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабенко О. Хорова творчість Валентина Бібіка: жанрова парадигма та риси індивідуального стилю : дис. ... канд. мистецтвозн.: 17.00.03. Київ, 2020. 365 с.
2. Берегова О. Проблематика творів сучасних українських композиторів у контексті ідей постмодернізму. *Українське музикознавство* : науково-методичний збірник. Київ, 2001. Вип. 30. С. 150–156.
3. Гершкович Ф. О музыке: статьи, заметки, письма, воспоминания. Вступ. ст. Л. Гофмана. Москва : Сов. композитор, 1991. 349 с.
4. Земцовский И. Фольклор и композитор: теоретические этюды. Москва : Совет. композитор, 1978. 176 с.
5. Мазель Л., Цуккерман В. Анализ музыкальных произведений. Элементы музыки и методика анализа малых форм. Москва : Музыка, 1967. 365 с.
6. Харитоновна Д. Різновиди символіки в українській інструментальній сонаті ХХ ст. : дис. ... канд. мистецтвозн.: 17.00.03. Київ, 2019. 296 с.
7. Щетинський О. Валентин Бібік: набуття творчої зрілості. *Аспекти історичного музикознавства*. 2001. Вип. XXIII. С. 42–64.
8. Юсипей Р. Композитор Валентин Бібік. *Дзеркало тижня*. 2010. 10 липня. С. 14.

REFERENCES

1. Babenko, O.S. (2020). *Khorova tvorchistj Valentyna Bibika: zhanrova paradyghma ta rysy indyvidualjnogho stylju* [Choral creativity of Valentin Bibik: genre paradigm and features of individual style]: dis. ... cand. art history: 17. 00.03. Kyiv. 365 p. [in Ukrainian].
2. Beregova, O. (2001). *Problematyka tvoriv suchasnykh ukrajinsjkykh kompozytoriv u konteksti idej postmodernizmu* [Problems of works by contemporary Ukrainian composers in the context of postmodern ideas]. *Ukrainian musicology: scientific-methodical collection*. Kyiv. Issue. 30. S. 150–156 [in Ukrainian].
3. Gershkovich, F.M. (1991). *O muzyke: stat'i, zametki, pis'ma, vospominanija* [About music: articles, notes, letters, memories,

introduction]. Art. L. Hoffman. Moscow: Sov. composer. 349 p. [in Russian].

4. Zemcovskij, I.I. (1978). Fol'klor i kompozitor: teoreticheskie jetjudy [Folklore and composer: theoretical studies]. Moscow: Council. composer. 176 p. [in Russian].

5. Mazel', L.A., Cukkerman, V.A. (1967). Analiz muzykal'nyh proizvedenij. Jelementy muzyki i metodika analiza malyh form [Analysis of musical works. Elements of music and methods of analysis of small forms]. Moscow: Music. 365 p. [in Russian].

6. Kharytonova, D.V. (2019). Riznovydy symvoliky v ukrajinskij instrumental'nij sonati KhKh stolittja [Varieties of symbolism in the Ukrainian instrumental sonata of the twentieth century]: dis. ... cand. art history: 17.00.03. Kyiv. 296 p. [in Ukrainian].

7. Shhetyns'kyj, O.S. (2021). Valentyn Bibik: nabuttja tvorchoji zrilosti [Valentin Bibik: acquisition of creative maturity]. Aspects of historical musicology. Vol. XXIII. P. 42–64 [in Ukrainian].

8. Jusypej, R. (2010). Kompozytor Valentyn Bibik [Composer Valentin Bibik]. Mirror of the week. 2010. 10 July. P. 14 [in Ukrainian].